

Sərvana DAĞTUMAS,
ədəbiyyatşünas

Vader, NLTK) Yazının üslubu, quruluşu və müqayisəsi, (cümələrin uzunluğu, tavlatoqiya) mətnin orijinal yoxsa plagiat olmasının tədqiq olunması və müəllifi mübahisəli hesab olunan əsərlərin müəyyən olunması stilometrik təhlil (mətnin "xarici") adlanır. (Jstylo, Signature Stylistics) Sentiment təhlil oxucu təcrübəsində, stilometrik təhlil ədəbi tədqiqatlarda istifadə olunur.

Ənənəvi kitablar yerini rəqəmsal (elektron) kitablara verir, oxucu üçün kitablar alətdən olur. Nəticədə ədəbiyyat coğrafi və fiziki sərhədləri aşır, kitablar dinamik şəkildə yayılmağa başlayır, elektron ədəbiyyat və qlobal ədəbiyyat anlayışları meydana gəlir. Kindle, iPad və s. proqramları nümunə kimi qeyd edə bilərik. Bundan başqa, rəqəmsal kitabları daşımaq rahatdır, qiymət münasibdir, dəyişiklik etmək mümkündür. (ölçünü tənzimləmək, söz axtarmaq və s.)

Podkast və audiokitablarnı yararması da ədəbiyyata bir sıra yeniliklər qazandırır: mütaliə zamanının məhdud olması səbəbilə kitabların şəkilə dərinləmək mümkün olur, görmə əngəlli oxucular ədəbiyyat dünyasına rahatlıqla daxil ola bilərlər. Audiokitablarnı üstünlükləri nələrdir? Multitasking, (başqa işləri görürkən paralel olaraq kitab dinləmək) alətdənlik, səsi oxu ilə əsərin atmosferinə düşmək və dinləyicidə dərin hissələr oyatmaq. Texnologiyanın gətirdiyi bu rəngarənglik ədə-

lar" kitabı) tiktok şairləri, rəqəmsal mühitdə aşqlar, meyxana sənəti, atalar sözləri.

Twitter poeziyasının ən məşhur nümayəndəsi hind kökenli, kanadalı şair Rupi Kaurdur. Onun şeirləri twitterdə populyarlıq qazandı. Kaur feminist ruhda yazılmış "Süd və bal" kitabının müəllifidir. Kitab bəzi ölkələrdə qadağan olunub, çünki qadının psixoloji və cinsi zorakılığına həsr olunmuş əsərdir. Məsələn,

Mən küçə öti deyiləm, evdə hazırlanmış mürəbbəyəm
Mən polis sirenləri deyiləm
Mən otel otağı deyiləm evdəyəm
Mən sənin istədiyin viski deyiləm
Mən sizə lazım olan suyum
Bura gözəlliklərlə gəlməyin
Və mənəndən tətillərlə çalışın.

Instagram şeirləri deyəndə ən bariz nümunə kimi Attikus poeziyasının adını çəke bilərik. Attikus həvəskar şairdir və "Onun vəhşiliyini sevin" şeirlər kitabının müəllifidir. Instagram üzərindən fəaliyyət göstərən şairin paylaşıdığı şeirlər qısa və lakonik olur, fotosəkillə bərabər paylaşılır. Şeirlər gənc nəsilə dərin və emosional təsir yaradır. Məsələn, "Biz bizi quran və sındıranların hamısından yaradılmışıq", "Onu gözəl edən onun xaosu idi", "Depressiya rəng korluğu və daim dünyanın nə qədər rəngli olduğunu izah edir".

Bəzən hansısa yazıcının fikri, mü sahibəsi sosial mediada müzakirə yaradır. Məsələn, azərbaycanlı şair Şəh-

tarır və fikir mübadiləsinə "dəvət edir". Mətn yazılarkən ilham, təbiət, həyat təcrübələri və kitabların təsiri əhəmiyyətlidir, lakin orijinal yazırlıq ilhamı qəbul etmir və "yazıcı blokları"nı aradan qaldırmağı hədəf seçir. Yaradıcı yazırlığın fikrincə, mətn davamlı məşqlərin və motivasiyanın məhsuludur. Azərbaycan ədəbiyyatında bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssis ədəbiyyatşünas Rəmil Əhmədov.

Süni intellekt həm yaradır, həm də araşdırır. Hal-hazırda süni zəka "süni müəllif" rolunu da oynamağı bacarır. Texnologiyanın bu "yardımı" yazılı ədəbiyyata yenilik gətirir. Bu texnoloji yeniliklər sırasında yeni ədəbi janrlar, hibrid formalar, fərdi və qeyri-adi mətnlər də yer alır. Texnoloji ədəbiyyat bizə fərqli təcrübələr yaşadır və mətnlərin adları da özünəməxsusluğu ilə maraqlı oyadır. Bəs robot yazıçıya çevrilə biləmi?

Data şairi və kreativ texnoloq Ross Qudvinin "Yolun birinci hissəsi" əsəri-avtomobillərdən əldə olunan məlumatlar sayəsində yazılıb. Kompüter alimi yaponiyalı Hitoshi Matsubaranın "Bir gün kompüter bir roman yazacaq" romanı da maraqlı nümunədir.

Elektron ədəbiyyatın müəllifi Maykl Coysun "Günortadan sonra bir hekayə" əsəri hipermətn fantstikasının ilk nümunələrindən biridir. Əsər avtomobil qəzasının şahidi olan və bu yaxınlarda boşanmış qəhrə-

ƏDƏBİYYATDA RƏQƏMSAL TƏKAMÜL: SÜNİ INTELEKTİN POETİK KODLARI

maya ciddi ehtiyac var. Etik qaydaların qorunması və orijinallığın təhlili məsələləri hələ də aktualdır. Ədəbi əsər insan amili olmadan necə yaranır və dəyəri hansı aspektədən ölçülür? Məqalədə süni intellektin mətn istehsalında rolu müəyyən edilib, yeni ədəbi janrların ortaya çıxması və texnologiyanın ədəbiyyatın gələcək taleyinə gətirdiyi yeniliklər tədqiq olunmuşdur. Süni zəka ilə yaradıcı yazırlıq arasındakı əlaqələr də araşdırılıb. Məqalədə əsas diqqət süni intellektlə orijinal yaradıcılığın kəsişməsi, rəqəmsal humanizm, (orijinal potensialın mühafizəsi) hibrid formaların meydana gəlməsi, ədəbi dünyanın pozulan qanunları və bədii mətnlərin ədəbiyyatın "gömrüyündən" keçməsinə yönəlməsidir.

1. Texnoloji inkişafın estetikası və yeni sərhədləri: mətn və məşin Rəqəmsal ədəbiyyat alətləri ədəbiyyatşünaslıqda əhəmiyyətli yer tutur. Bu istiqamət üzrə tədqiqat apararkən, Korpus lingvistikası, rəqəmsal analiz və interaktiv ədəbiyyat diqqətə alınmalıdır. Korpus lingvistikasında böyük mətnlər təhlil olunur, həmin mətnlərin strukturu öyrənilir. Biz bu şəkildə əsərləri təhlil edəndə müəlliflərin dil və üslub xüsusiyyətlərini müqayisə edirik.

Mətnlərin təhlilində iki qol aparıcıdır: sentiment (psixoloji təhlil) və stilometrik. Mətnin emosional vəziyyətinin (müşbətməni) və oxucuya təsir gücünün müəyyən olunması mətnin sentiment təhlili (mətnin "daxili") adlanır. Bu təhlil tipinə müstəri rəyləri, sosial media paylaşmaları və ictimai təsir daxildir. (TextBlob,

biyyatın üfqlərini genişləndirir.

Ədəbiyyatla texnologiya arasında ki münasibət daha geniş kütləyə çatır, "məşin" ədəbiyyata yeni nəfəs gətirir və yeni hibrid formalar yaradır. Ədəbiyyatın hibrid formaları sırasında ən populyar yeri film və teatr tutur. Bədii əsərlərin əsasında film çəkiliş, əsərlər səhnələşdirilir. Süni intellekt bu sahəyə də yansayıb. Məsələn, 2016-cı ildə süni zəkənin rejissoru olduğu "Günəş baharı" qısametrajlı film ekranlara qonaq oldu.

Hibrid formaların biri də blokçeyndir. (blockchain) Blokçeyn texnologiyası bədii əsərlərin yazıqları tərəfindən nəzarətə götürülməsi, müəllif hüquqlarının qorunması, əqli mülkiyyət hüququnda müəyyən qaydaların tənzimlənməsi və plagiat hallarının qarşısının alınması kimi bir sıra məsələləri həll edir. Bu zaman əsərlərin yayılması şəffah və təhlükəsiz olur. Yazıcı birbaşa mətni oxucuya təqdim edə bilər, müəlliflə yanaşı, redaktorlar, nəşirlər də bir araya gəlir. Blokçeyn müzakirə və gələcək inkişaf üçün yaxşı fürsət yaradır. Məsələn, Larva Labsın "Kriptopunklar layihəsi", ("The cryptopunks project") "Mərkəzsiz ərazi" ("Decentraland") blokçeyn əsasında yaradılmış rəqəmsal sənət əsərləri və virtual aləmdir.

Rəqəmsal təkamül ədəbiyyatın da dünyasını dəyişdirir, yazıcı ilə oxucu arasında kontakt asanlıqla qurulur. Sosial mediada yazılan əsərlər geniş oxucu auditoriyası qazanır. Bu inkişaf ədəbiyyata yeni terminlər qazandırır: twitter poeziyası, instagram şeirləri, facebook aforizmləri, (Rəşad Məcidin "Qələmsiz yazılan-

riyar del Geraninin "Müasir dövrə qadın şairə yoxdur" fikri, azərbaycanlı filosof-yazıcı Əli Nəicatin azərbaycanlı şairlərimiz Nizami Gəncəvi və Səməd Vurğun haqqında müsahibəsi və həmin müsahibəyə Qəşəm Nəcəfzadə, Fərid Hüseyn kimi yerli müəlliflərin reaksiyası diqqət çəkmişdir. Azərbaycanlı nəşir Şahbaz Xudogluğun paylaşmaları da ölkədə müzakirə yaratmaq gücünə sahibdir. Belə olan halda, ədəbiyyat sosial funksiyasını icra edir və tanınır.

2. Süni intellekt və ədəbi dəyərlər: gələcəyin oxucusu və yazıcısı

Texnoloji yardım sayəsində yazıcı rəqəmsal alətlər və resursları sahib olur və bu sənət təkmilləşdirilir. Sənətin inkişafı ilə oxucunun düşüncələri genişlənir. Bununla belə süni zəkənin yaratdığı mətnlərə oxuyanda oradakı müəyyən boşluqlar nəzərə çarpır. Görünür, süni intellekt bu boşluğu doldurmaq gücünə sahib deyil. Süni intellekt nə qədər inkişaf etsə də ədəbiyyat sahəsində rəqib olma ehtimalı azdır, çünki onun "ürəyi" yoxdur və bu rolu yerinə yetirə bilməz.

Süni intellekt yaradıcı yazırlıq prosesində də iştirak edir və əsərlər üzərində hakimiyət "qazanır". Yaradıcı adam zamanı qabaqlayıb irəliləyir, bəzən bu həm xoşbəxtlik, həm də bədbəxtlikdir. Niyə bədbəxtlikdir? Çünki insan ölçü və standartlardan kənara çıxır, sistem də formalaşmadığı üçün dəyər mexanizmi işə düşür. Yaradıcı yazırlıq sənəti müəllifin mətnə yaradıcı yanaşması və spesifik üslubuna əsaslanır, ilhamın və vəcdin rolunu inkar edir. Bu sənət oxucunu öz dünyasına qay-

mandan bəhs edir. Onun fikrincə, qəzadə keçmiş həyat yoldaşının "əli" var. Əsəri hər dəfə oxuduqca süjet xətti dəyişir və hər seçim yeni bir mətnə aparır.

Amerika yazıçısı və rəssamı, eksperimental əsərləri ilə tanınan Şelli Ceksonun "Yamaqlı qız" və ya "Müasir canavar" romanı kibernetikləşmə həsr olunub. Amerikalı fantastik əsərlərin müəllifi Mark Danielewskinin debüt romanı- "Yarpaq evi" əsəri də bu qəbildəndir. Data alimi Remekah Consun "Sonsuz kitabxana" əsəri oxucunun fərdi seçimləri və mətnə verdiyi reaksiyalara əsaslanan romandır.

Süni intellekt yazıcının üslubunu, əsərlərdə təkrarlanan motivləri müəyyən edir, əsərin oxucunun yadında (zehni) əli yanaşı bədən yadında da) buraxdığı izləri, bədii mətnlərin dövr üçün nə dərəcədə aktual olması və zamanla ayaqlaşmasını araşdırır, mətni mühitə uyğun dəyərləndirir. (tarixi və sosial kontekst) Süni intellekt mətnlərin formalaşması üçün mövzu və ideya da təklif edir.

Hipermətnlərdə (interaktiv ədəbiyyat) süni intellektin rolu danılmazdır. Bu cür mətnlər oxucuya bədii mətni idarəetmə imkanı verir və oxucunun aktiv rol oynadığı bir sistem yaradır. Oxucular mətnləri öz istəklərinə uyğun yaradır və interaktivliyi təmin edirlər. Hipermətnlər ədəbiyyat üçün texnoloji inqilabdır və oxucu-yazıcı münasibətlərinin yenidən necə tənzimlənməsinə əsaslanır.

(Davamı var)